

Artur Lipiński¹

U źródeł podziału postkomunistycznego. Dyskurs programowy Porozumienia Centrum w wyborach parlamentarnych 1991 r.

STRESZCZENIE Negocjowane odrzucenie systemu autorytarnego i przejście do demokracji wiąże się nie tylko ze zmianą struktury instytucjonalnej dawnego reżimu, czy też jego składu personalnego, ale pociąga za sobą konieczność zajęcia stanowiska wobec jego formuły legitymizacyjnej, tradycji oraz symboli. Spory wokół charakteru, zakresu oraz tempa transformacji w okresie transformacji stają się ważną stawką podziałów politycznych, wzmacniając trwałość tożsamości politycznych powstałych na bazie stosunku do *ancien regime*. Przypadek polskiego systemu partyjnego dostarcza doskonałej egzemplifikacji znaczenia podziałów politycznych dotyczących przeszłego reżimu oraz sposobu rozliczeń z nim. Wpłynęły one na zakres semantyczny podziału lewica – prawica, a także na strukturę rywalizacji międzypartyjnej.

Zadaniem niniejszego tekstu jest rekonstrukcja dyskursywnych mechanizmów budowania podziałów za pomocą odniesień do komunizmu, a także sposobu definiowania sytuacji oraz powiązanych z nim proponowanych narzędzi naprawy status quo. Materiał empiryczny stanowiąc będą dokumenty programowe przyjęte przez Porozumienie Centrum podczas I kongresu partii w marcu 1991 r., a także materiały programowe podmiotu koalicyjnego, Porozumienia Obywatelskiego Centrum dystrybuowane w trakcie parlamentarnej kampanii wyborczej 1991 r.

SŁOWA KLUCZOWE antykomunizm, prawica, podział polityczny, program polityczne, wybory, partie polityczne, Polska

---

¹ Dr hab. Artur Lipiński, prof. uczelni, Zakład Teorii Polityki, Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, e-mail: artlip@amu.edu.pl, ORCID: 0000-0002-1151-5486.

Zarys problemu badawczego

Negocjowane odrzucenie systemu autorytarnego i przejście do demokracji wiąże się nie tylko ze zmianą struktury instytucjonalnej dawnego reżimu, czy też jego składu personalnego, ale pociąga za sobą konieczność zajęcia stanowiska wobec jego formuły legitymizacyjnej, tradycji oraz symboli. Spory wokół charakteru, zakresu oraz tempa transformacji w okresie transformacji stają się ważną stawką podziałów politycznych, wzmacniając trwałość tożsamości politycznych powstałych na bazie stosunku do *ancien regime*. Charakterystyczne jest również zjawisko polityzacji pamięci dotyczącej transferu władzy. Oznacza to, że aktorzy polityczni dążą do ustanowienia jako hegemonicznej takiej interpretacji procesu negocjacji, która byłaby zgodna z ich ideologicznym profilem oraz celami politycznymi (Kubik, 2019, s. 88). W przypadku Polski oznaczało to na przykład interpretowanie przez niektóre podmioty polityczne rozmów Okrągłego Stołu jako zdrady, bądź spisku pomiędzy komunistami a opozycyjną lewicą zinfiltrowaną przez służby specjalne PRL (Mark, 2010).

Przypadek polskiego systemu partyjnego dostarcza doskonałej egzemplifikacji znaczenia podziałów politycznych dotyczących przeszłego reżimu oraz sposobu rozliczeń z nim. Jak pisał Andrzej Antoszewski:

kwestie natury symbolicznej, wyrażające ideę zerwania z przeszłością komunizmu, odegrały po 1989 r. istotną rolę. Tak np. utrwaliła się w potocznej świadomości nazwa Trzecia (a nie Czwarta) Rzeczpospolita, akcentująca ciągłość jedynie między Polską okresu międzywojennego a tą, która wyłoniła się w 1989 r. – z pominięciem okresu PRL (1994, s. 291).

Jeszcze mocniej stawia sprawę Andrzej Walicki, który uznaje antykomunizm za dyskursywny fundament systemu powstałego po 1989 r. W jego perspektywie hegemonię w demokratycznej Polsce uzyskał skrajnie prawicowy skrypt kulturowy, który zawiesił rozróżnienie pomiędzy „ograniczoną suwerennością a obcą okupacją oraz między «realnym socjalizmem» PRL a komunistycznym totalitaryzmem” (Walicki, 2013, s. 200). Wielu innych autorów nie tylko wskazuje na znaczenie antykomunizmu, ale także podkreśla szereg jego funkcjonalności. Na najbardziej ogólnym poziomie antykomunizm służy mobilizacji strachu oraz zarządzaniu gniewem poprzez figurę komunistycznego zagrożenia, które pozwala wyjaśniać niezadowolający stan spraw bieżących (Dean, 2019; Ost,

2007). W Europie Środkowo-Wschodniej antykomunizm służy do legitymizacji zachodniej orientacji geopolitycznej, prokapitalistycznej polityki oraz budowania tożsamości politycznej w oparciu o pamięć walki z komunizmem (Moll, 2019). Dzięki konstruowaniu PRL jako oczywistego, inherentnie złego systemu, radykalne zmiany każdego aspektu życia społecznego i politycznego jawią się jako absolutna konieczność, niepodlegająca jakiegokolwiek dyskusji. Stąd w Polsce początku lat 90. patologizacja PRL uzasadniała wolnorynkowe reformy i ograniczała możliwości artykułowania pomysłów politycznych, które wykraczałyby poza neoliberalny konsensus (Charkiewicz, 2007; Żukowski, 2011). Antykomunizm dostarcza też komponentów do budowy tożsamości politycznej, która nie jest pozycjonowana poprzez program czy katalog szczegółowych polityk publicznych, lecz poprzez referencje do moralnego kapitału związanego z solidarnościową przeszłością. Antykomunizm jako ogólna dyskursywna matryca wykluczenia pozwala oddzielać grupę wewnętrzną od zewnętrznej, obsadzonej w roli wroga, któremu przypisuje się odpowiedzialność za wszelkie porażki, błędy czy problemy. Stąd w wielu wypadkach antykomunizm służy do artykułacji i równoczesnej legitymizacji antysemityzmu, czego przejawem jest dyskurs na temat tzw. Żydokomuny (Zawadzka, 2016).

Na poziomie polityki partyjnej analizowany dyskurs uruchomił dwa efekty. Po pierwsze, zorganizował podział lewicowo-prawicowy wokół kryterium stosunku do przeszłości. W efekcie tożsamość prawicowa oparła się na elementach repertuaru antykomunistycznego, a lewicowa powiązana została z postkomunizmem. Po drugie, wpłynął na strukturę rywalizacji międzypartyjnej, określając możliwości zawierania koalicji politycznych (Antoszewski, 1994, s. 191–192). Taki mechanizm strukturyzacji pola walki politycznej związany ze stosunkiem do niedemokratycznej przeszłości na poziomie parlamentarnym, rządowym czy polityki partyjnej zakorzenionym w polskiej polityce od początku lat 90. dostrzeżało wielu autorów (Antoszewski, 1994; Herbut & Jednaka, 1994; Słodkowska, 1997; Wiatr, 2003). Jednak teoretycznego ugruntowania oraz empirycznych danych dostarczyła Mirosława Grabowska w swojej pracy dotyczącej podziału postkomunistycznego. Jak twierdziła, komunizm jako system charakteryzujący się gwałtownym i długotrwałym przebiegiem, a także złożonym charakterem oraz zaangażowaniem ludzkich emocji, wartości i tożsamości doprowadził do powstania silnego podziału, obecnego zarówno na poziomie społecznym, jak i elit politycznych. Podział ten wyrażał się w obecności spójnych oraz aktywnych tożsamości antykomunistycznych oraz postkomunistycznych. Strukturyzowały one zachowania wyborcze: osoby o tożsamości antykomunistycznej głosowały

na ugrupowania prawicowe, zaś postkomunistycznej – lewicowe. Według Grabowskiej pośrednim wskaźnikiem podziału postkomunistycznego była również słabość i niestabilność partii postsolidarnościowych, wynikająca z niedostatku, bądź wręcz braku zasobów organizacyjnych, materialnych czy ludzkich. Istotne było także słabe zakorzenienie partii postsolidarnościowych w społeczeństwie oraz silna rywalizacja między nimi, która osłabiała szanse wyborcze prawicy czego dobitnym przykładem były wybory parlamentarne 1993 r. (Grabowska, 2004). Mimo znaczenia tej pracy dla zrozumienia polskiej polityki po 1989 r., koncentracja na wymiarze behawioralno-instytucjonalno-materialnym podziału postkomunistycznego, a więc decyzjach wyborców oraz zachowaniach i zasobach partii politycznych usuwała poza pole widzenia wymiar dyskursywny związany z budowaniem tożsamości politycznych oraz definicją sytuacji. Procesy przebiegające na tym poziomie zostały raczej założone niż dowiedzione. Tymczasem to przywołania i wątki dyskursywne dotyczące komunizmu jako odrzucanego, niezmiennego, systemowego zła oraz złożone i zróżnicowane reakcje na antykomunizm określają pole rywalizacji partyjnej, pozwalają artykułować tożsamości partyjne oraz pozycjonować się w polu politycznym (Korycki, 2023).

Zadaniem niniejszego tekstu jest rekonstrukcja dyskursywnych mechanizmów budowania podziałów za pomocą odniesień do komunizmu, a także sposobu definiowania sytuacji oraz powiązanych z nim proponowanych narzędzi naprawy status quo. Materiał empiryczny stanowią będą dokumenty programowe przyjęte przez PC podczas I kongresu partii w marcu 1991 r., a więc u progu kampanii wyborczej. Analiza obejmie także materiały Porozumienia Obywatelskiego Centrum dystrybuowane w okresie kampanii wyborczej w fundacyjnych dla systemu partyjnego, pierwszych w pełni demokratycznych wyborach 1991 r. Podmiotem dominującym wspomnianej koalicji było Porozumienie Centrum (dalej jako: PC), partia założona przez Jarosława Kaczyńskiego, która okazała się ważnym inkubatorem dla wielu innych podmiotów politycznych w okresie rozproszenia prawicy po 1993 r. (Lipiński, 2016), zaś tzw. zakon PC, czyli grupa lojalnych wobec lidera partii współpracowników stała się załączkiem Prawa i Sprawiedliwości powstałego w 2001 r. (Chmielecki, 2023). Przywoływane w toku analizy wywiady z liderem partii czy innymi członkami elity partyjnej publikowane w wysokonakładowej prasie ogólnopolskiej (np. *Gazeta Wyborcza*, *Rzeczpospolita*), wykorzystywane są w roli uzupełniającej oraz doprecyzowującej treści programowe.

Programy partyjne jako źródło badań

Choć programy partyjne rzadko bywają przedmiotem zainteresowania przeciętnego wyborcy, odgrywają one jednak ważną rolę pośrednią. Odbiorcy są bowiem informowani o programach za pośrednictwem wypowiedzi polityków oraz przekazów medialnych (Laver, 2001). Po pierwsze, posiadanie programu jest performatywnym metakomunikatem, który wykorzystywany bywa przez partię do budowy wizerunku politycznego na dwóch poziomach. Ogłoszenie programu politycznego, zwłaszcza w kampanii wyborczej, jest swoistym wydarzeniem medialnym, które pozwala przykuwać uwagę mediów. Stanowi on rodzaj symbolicznego aktu markującego początek gorącej fazy kampanii wyborczej (Eder, Jenny & Müller, 2017, s. 77). Ponadto ogłoszenie programu pozwala prezentować się partii jako relewantny gracz polityczny, który opiera swoje pomysły na precyzyjnej, wyraźnie wyartykułowanej agendzie. Brak programu z kolei wystawia danego aktora politycznego na łatwe ataki ze strony oponentów zarzucających niekompetencję, bezideowość czy celową ambiwalencję. Po drugie, programy jako kompendia wiedzy na temat planowanych rozwiązań legislacyjnych oraz polityk sektorowych pełnią ważną funkcję dla polityków danej partii, mediów oraz racjonalnych i kompetentnych wyborców. Po trzecie, program pełni ważną funkcję poznawczą, funkcjonując jako mapa celów, do których dąży dany podmiot polityczny. Jako dokument zatwierdzony przez centralne ciała statutowe partii jest też sygnałem dla członków partii na temat jej linii politycznej. W tym też sensie działa jako ważne narzędzie integracji członków oraz zapewnia koherencję partyjnej komunikacji, pozwalając poszczególnym członkom partii zorientować się w szczegółach oferty politycznej, bądź w przypadku odstępstw wymuszać podporządkowanie agendzie partyjnej. Po czwarte, warto spojrzeć na programy z perspektywy relacji międzypodmiotowych konstytuujących pole gry politycznej. To jeden z istotnych instrumentów „zawłaszczania” pewnych tematów, eksponowania i „monopolizowania” sztandarowych kwestii, co uruchamia reakcje innych uczestników sceny politycznej, skłaniając do pomijania, przemilczania czy wymuszając unikanie pewnych kwestii, bądź też stawiając przed koniecznością przedstawiania odmiennego stanowiska, wyjaśniania, doprecyzowywania, dystansowania się itd. (Bélanger & Meguid, 2008). W warunkach zmediatyzowanej polityki rywalizacja międzypartyjna to walka o uwagę, gdzie mniej liczą się detale argumentacji rozwijanej przez dany podmiot, a bardziej zdolność do narzucenia hierarchii kwestii ważnych, zwłaszcza tych, które

uznawane są przez opinię publiczną jako kluczowe kwestie programowe dla danej partii (Kleinnijenhuis & van Atteveldt, 2014, s. 6).

Po piąte, programy partyjne pełnią istotną rolę tożsamościotwórczą dla poszczególnych aktorów politycznych. Gra podmiotów politycznych dysponujących określoną ofertą programową dokonuje się w przestrzeni, w której uczestniczą inne podmioty polityczne, a zachowanie wszystkich jest determinowane dążeniem do zdobycia poparcia elektoratu dla swoich propozycji. Istota skuteczności programu leży w umiejętnym wykorzystaniu napięcia, które występuje między każdym z aktorów politycznych, dążących do maksymalizacji poparcia, a więc traktujących wszystkie inne podmioty jako przeciwników, napięcia, które z jednej strony ma stać się siłą przyciągającą zwolenników, a z drugiej strony – siłą odpychającą oponentów, tym samym pozwalającą na uzyskanie dystansu legitymizującego fakt samodzielnego uczestnictwa w grze politycznej. Nakreślona sytuacja odpowiada zadaniom stawianym przez Irenę Pańków efektywnemu dyskursowi politycznemu, który winien: budować autocharakterystyki obozu własnego (czyli współtworzyć tożsamość), kreować obraz wroga oraz przyczyniać się do pozyskiwania zwolenników. „Najbardziej racjonalne jest takie wyjaśnianie własnego postępowania, które jest jednocześnie oskarżeniem przeciwnika i autoreklamą pozyskującą zwolenników” (Pańków, 1998, s. 12).

W sensie strukturalnym programy polityczne składają się z następujących elementów: „opisu obecnej sytuacji (jak jest), normatywnej projekcji (jak być powinno), uzasadnienia w odwołaniu do pewnych wartości (dlaczego tak) oraz narzędzi realizacji przejścia od stanu postulowanego do stanu obecnego” (Bukowska, 2002, s. 12). Niewątpliwie ważnym elementem programu są zapowiedzi przyszłych działań podmiotu po objęciu przezeń urzędu, które mają doprowadzić do urzeczywistnienia deklarowanych celów. Wymiar prospektywny to elementy programu dotyczące przyszłych celów partii bądź kandydatów (Młyniec, 2002, s. 349). O konieczności realizacji prezentowanych w programie celów za pomocą projektowanych działań decydować ma ocena sytuacji politycznej, analiza istniejącej rzeczywistości, zazwyczaj domagającej się naprawy, czy to w całości, czy tylko w niektórych aspektach. Fundamentem, na którym wspiera się cała konstrukcja programowa, jest katalog wartości, wiązany z mniej lub bardziej wyrażoną artykułowaną ideologią. Stanowi on płaszczyznę aksjologiczną integrującą nie tylko uczestników podmiotu dążącego do władzy, ale również ów podmiot i potencjalnych zwolenników, będąc jednocześnie źródłem roszczeń legitymizacyjnych ubiegającego się o władzę.

Wymienione powyżej strukturalne aspekty programu (wymiar aksjologiczno-tożsamościowy, wymiar deskryptywny, wymiar preskryptywny) posłużą jako rama analityczna do analizy sposobów odnoszenia się do niedemokratycznej przeszłości w dyskursie programowym PC promowanym w okresie kampanii poprzedzającej pierwsze demokratyczne wybory parlamentarne z 1991 r. Logika badania ma charakter jakościowy, co w niniejszym przypadku oznacza zbadanie sposobów konstruowania odniesień do niedemokratycznej przeszłości oraz funkcji, jaką one pełniły w dyskursie programowym (Gibson & Brown, 2009). Zadaniem tekstu jest więc odpowiedź na pytanie, w jaki sposób konstruowane były odniesienia do wielorako rozumianego komunizmu na poziomach normatywno-tożsamościowym, deskryptywnym i preskryptywnym.

Kontekst polityczny

Na poziomie ideowym ważnym elementem kontekstu politycznego Polski okresu przemian był, posługując się określeniem Pańków, spór tzw. elitystów z pluralistami (Pańków, 1998). Koncepcja elitystyczna, wiązana z obozem Tadeusza Mazowieckiego, opowiadała za utrzymaniem jedności ruchu solidarnościowego jako szerokiego, pluralistycznego (ale nie spluralizowanego) obozu wsparcia reform rządowych. Ideologicznym zwornikiem koncepcji miał być etos „Solidarności”, a więc zespół wartości legitymizowany Sierpniem 1980 r. oraz spajany mitem jedności ruchu solidarnościowego (Lipiński, 2016, s. 113 i n.). Pluraliści przeciwstawiali takim pomysłom, postrzeganym jako dążenie do zmonopolizowania ruchu solidarnościowego przez tzw. lewicę laicką (m.in. Bronisława Geremka czy Adama Michnika), wizję zróżnicowania strony opozycyjnej, wielości nurtów ideowych oraz struktur politycznych odwołujących się do różnych tradycji, zasługujących na uwzględnienie w dyskursie publicznym i strukturach politycznych. Stanowisko pluralistyczne reprezentowane było przez środowisko związane z *Tygodnikiem Solidarność*, którego redaktorem naczelnym był od jesieni 1989 r. J. Kaczyński. Legitymizowało się ono za pośrednictwem haseł antykomunistycznych, postrzegało upadek komunizmu jako etap przejściowy na drodze do demokracji, ustalenia Okrągłego Stołu jako rozwiązanie wyłącznie taktyczne i które domagało się szybkiego od nich odejścia i przyspieszenia procesu zmian politycznych.

Na poziomie politycznym ważnym kontekstem powstania PC były wybory prezydenckie 1990 r. i związana z nimi tzw. wojna na górze, która była wyrazem dekompozycji szerokiego ruchu solidarnościowego. Popierające kandydaturę

Lecha Wałęsy na prezydenta środowisko podpisało 12 maja 1990 r. deklarację Porozumienia Centrum, która formalnie, do I kongresu PC w marcu 1991 r., stanowiła koalicję różnych ugrupowań oraz środowisk politycznych (Chmielecki, 2023, s. 110 i n.). Deklaracja eksponowała znaczenie przyspieszenia zmian politycznych, gospodarczych i ustrojowych dla całkowitego wyeliminowania istniejącego układu politycznego, konserwującego „spadek po komunizmie” za pomocą polityki „grubej kreski” (Deklaracja Porozumienia Centrum, 1990, s. 2). Uznając porozumienia Okrągłego Stołu za nieaktualne („Przyspieszenie, które winno nastąpić w polityce rządu, oznacza odejście od kontraktu Okrągłego Stołu, rozumianego jako ochrona interesów nomenklatury”), PC konstruowało kalendarz przyspieszenia politycznego, mający pozbawić ludzi PZPR i uwłaszczającą się nomenklaturę wpływów gospodarczo-politycznych (KL, 1990, s. 1). Zakładał on wybór prezydenta przez Zgromadzenie Narodowe (Rogała, 1990, s. 3), wybory parlamentarne (najpóźniej wiosną 1991 r.), przebudowę gospodarki (wzmożenie tempa prywatyzacji i demonopolizacji) oraz debatę konstytucyjną w nowym parlamencie, zakończoną uchwaleniem nowej ustawy zasadniczej. Operacjonalizacja antykomunistycznych zamierzeń oraz prezydenckich aspiracji Wałęsy i jego obozu dokonywała się poprzez żądania likwidacji „nieklarownego układu władzy symbolizowanego personalnie przez współrządzenie Jaruzelskiego i Mazowieckiego” oraz dążenie do zdobycia poparcia na terenie komitetów obywatelskich (Świdnicki, 1990, s. 1).

Po zwycięskich dla środowiska PC wyborach prezydenckich, w których poparło ono Wałęsę, część polityków tego ugrupowania trafiła do kancelarii prezydenta. W kolejnych wyborach, które odbyły się w październiku 1991 r., PC wystartowało jako koalicja Porozumienie Obywatelskie Centrum, utworzona wspólnie z Komitetami Obywatelskimi oraz Polskim Forum Chrześcijańsko-Ludowym „Ojcowizna”. W ich efekcie Komitet Wyborczy Porozumienia Centrum zdobył 8,71% poparcia, co przełożyło się na 44 mandaty w Sejmie (Chmielecki, 2023, s. 186).

Analiza

W wymiarze normatywnych założeń, które kreowały wizerunek ugrupowania, program Komitetu Wyborczego Porozumienia Obywatelskiego Centrum zarówno duchem, jak i w wielu miejscach literą odpowiadał przygotowanemu „w obliczu zbliżających się wyborów” dokumentowi PC *O naprawę Rzeczypospolitej* z 12 maja 1991 r. oraz *Ramowemu projektowi programu wyborczego* z 26

czerwca 1991 r. przygotowanemu przez Krajowy Komitet Obywatelski, którego członkowie współtworzyli koalicję. Wszystkie trzy dokumenty łączy wyrazisty antykomunizm, rozumiany jako sprzeciw wobec komunizmu i jego dziedzictwa zarówno w wymiarze ideologicznym, personalnym, instytucjonalnym, jak i ekonomicznym. Antykomunizm uzasadnia władcze roszczenia koalicji i podmiotów ją tworzących, a wartości chrześcijańskie, czy też „wartości przekazane nam przez chrześcijaństwo” (*Deklaracja programowa Porozumienia Obywatelskiego Centrum*, 2001, s. 146), wokół których koncentruje się naznaczona pragmatyzmem i pozbawiona aksjologizującej emfazy oferta, traktowane są w sposób relatywnie instrumentalny. Mówi się o nich jako o fundamencie, zapewniającym porządek moralny i społeczny, zapewniający realizację celu podstawowego i nadrzędnego, wartości autotelicznej jaką jest „przyszła pomyślność Rzeczypospolitej”; budowa „silnej, demokratycznej i w pełni niepodległej Polski” (*Deklaracja programowa Porozumienia Obywatelskiego Centrum*, 2001, s. 146), czyli „państwa silnego, sprawnego i budzącego szacunek” (Krajowy Komitet Obywatelski, 2001, s. 155). Formuła antykomunistyczna uwiarygodnić miała propaństwowy profil koalicji. Z jednej strony identyfikowała zagrożenia i umożliwiała lokalizację ich źródeł, zaś z drugiej wskazywała poprzez negację konieczne działania prowadzące do realizacji normatywnej wizji „silnego państwa”. POC prezentowała się jako siła opowiadająca się za „dokończeniem polskiej rewolucji rozpoczętej przez «Solidarność» w sierpniu 1980 r.”, zrywająca z „wymuszonymi kompromisami okrągłego stołu i polityką «grubej kreski»”, uwalniająca kraj „od balastu komunistycznych ograniczeń, od chaosu, korupcji i coraz powszechniejszego poczucia bezradności” (*Deklaracja programowa Porozumienia Obywatelskiego Centrum*, 2001, s. 147). Parlamentarne aspiracje POC uzasadniała zapowiedź konsekwentnego „usuwania komunistycznych pozostałości z naszego życia publicznego i gospodarczego”, procedury niezbędnej, bowiem „nie da się przywrócić aurytetytu Rzeczypospolitej bez wyrazistego zerwania z fatalną zasadą kontynuacji komunistycznych struktur i instytucji” (*O naprawę Rzeczypospolitej*, 1995, s. 138). Radykalizm zmian zakładanych przez POC domagał się wyjaśnień, które łagodziłyby obawy wszystkich zaniepokojonych rewolucyjną retoryką, unikającą rozstrzygających stwierdzeń i nasyconą ambiwalencją². Wymowę programowych tez moderowały zapewnienia o pragmatyzmie ugrupowania, jego centrowości,

---

² Wymownym przykładem jest wypowiedź J. Kaczyńskiego dla *Gazety Wyborczej*: „Te układy [układy nomenklaturowe, łączące instytucje państwowe i gospodarcze – A.L.] muszą zostać rozbite bez metod rewolucyjnych, ale to będzie rewolucja. Rewolucję trzeba w Polsce dokończyć i zakończyć” (Kaczyński, 1991a, s. 10).

odrzucaaniu wszelkich skrajności oraz typ apelu wyborczego, szeroko zakreślającego swego adresata (Kaczyński, 1991b, s. 2). Argumentum *ad populum*, a więc występowanie „w imieniu zwyczajnych Polaków” (*Deklaracja...*, 2001, s. 147), „milionów Polaków, którzy nie prowadzili gry z systemem [komunistycznym – A.L.]” (Kaczyński, 1991c, s. 3) miało normalizować program i dawać rękojmię zgodności z regułami potocznie pojmowanego zdrowego rozsądku. Adresatem programu była ta część społeczeństwa, „która przechowała świadomość chrześcijańskiej tradycji Polski”, innymi słowy „cały naród”, czy też obywatele, „wszyscy Polacy”, którzy niepokoją się, „że zdobycze «Solidarności» i wysiłki społeczeństwa, które poniosło tyle ofiar w walce z komunizmem, toną w ogólnej niemożności, niezdecydowaniu” (*O naprawę Rzeczypospolitej*, 1995, s. 138).

Neutralizacja tożsamości podmiotu, oskarżanego przez przeciwników politycznych o radykalny antykomunizm następowała także poprzez reprezentację celów partii jako naturalnych i normalnych, dyskusja nad którymi utrudniałaby jedynie reformowanie kraju. Mechanizm ten doskonale obrazuje fragment jednego z dokumentów programowych:

Nie ma tzw. trzeciej drogi między komunizmem a demokracją. Polska musi wybrać normalność, a więc te same rozstrzygnięcia, które przyniosły dostatek i wolność narodom Europy Zachodniej. Przestrzegamy przed kolejnym eksperymentem ustrojowym, bo może on owocować zapaścią cywilizacyjną i pogłębieniem przepaści między Polską a resztą Europy. Naszą szansą jest powrót na drogę normalności (*O naprawę Rzeczypospolitej*, 1995, s. 139–141).

Ważnym aspektem konstruowania roszczeń do reprezentacji był anty-elityzm, który stratyfikował społeczeństwo według dualnego schematu, wyróżniając uprzywilejowaną mniejszość oraz zdecydowaną większość – ludzi marginalizowanych nie tylko ekonomicznie, ale i politycznie („Społeczeństwo pozostaje na uboczu najważniejszych procesów zmian”). POC, opowiadając się za „konsekwentnym likwidowaniem niesprawiedliwych podziałów na obywateli uprzywilejowanych i wyzyskiwanych, na wpływowe elity i lekceważone doły społeczne” (*Deklaracja...*, 2001, s. 153), rozszerzała obraz „innego” o wywodzącą się z solidarności elitę władzy. „Oni” to przede wszystkim jednak „ludzie, którzy rządzą PRL”, „funkcjonariusze i aktywiści byłej PZPR i tak zwanych stronnictw sojusznicy”, którzy zaadaptowali się do nowych warunków, utrzymując „komunistyczne struktury i instytucje”, tkwiąc w „nomenklaturowych układach”, generujących „niedemokratyczny charakter stosunków społecznych”, czy też

działając w ugrupowaniach „czerpiących swe wpływy z grabieży majątku wypracowanego przez całe społeczeństwo”. Natomiast „ci, którzy mieli reprezentować «Solidarność» i rządzić z jej ramienia” (Krajowy Komitet Obywatelski, 2001, s. 159), są obiektem ostrej krytyki przede wszystkim dlatego, że odeszli od postulatów społecznych, manifestując „arogancję władzy”. Zdecydowanie i konsekwencją w odchodzeniu od komunizmu, których miało oczekiwać społeczeństwo, zastąpili polityką „grubej kreski» zwalniającą od odpowiedzialności osoby winne niesprawiedliwości, krzywd i zbrodni”. „Uprzywilejowana mniejszość” to więc siły odległe od wrażliwości na potrzeby ludzkie, społeczne poczucie sprawiedliwości, wyobrażenie o silnym państwie oraz jego interesach, uprzywilejowane ze względu na wpływową pozycję w przeszłości czy kapitał społeczny, ekonomiczny i polityczny w warunkach transformacyjnych. Taka etykieta, wprawdzie nie likwiduje, ale podaje w wątpliwość różnicę pomiędzy starym, komunistycznym a nowym, solidarnościowym establishmentem, nadając POC status rzeczników większości, a właściwie całego społeczeństwa, przeciwstawianego elitom.

Poziom diagnozy oraz rozwiązań instytucjonalnych zapewniających przejście do pożądanego stanu rzeczy opierał się hiperbolizacji negatywnych aspektów sytuacji, które pozwalały przedstawiać się ugrupowaniu jako jedyny podmiot zdolny do obrony Polski i Polaków. Kryzysogenny charakter sytuacji eksponowała również w swoich wypowiedziach programowych koalicja Porozumienie Obywatelskie Centrum. Antykomunizm był ważnym elementem uzasadniania programu, reprezentując PRL i komunizm jako antywartości, czas, czy też ramy odniesienia, którym należy się przeciwstawić i których absolutnym zaprzeczeniem jest właśnie program POC czy PC. Podobne znaczenie miały zapowiedzi radykalnych przekształceń, „głębokich i radykalnych przemian”, „zerwania”, „odejścia”, „odrzućcia”. Tego typu sformułowania implikowały negatywny osąd rzeczywistości i ewokowały obraz PRL jako przeszłości złej i ciągle nieprzezwycięzonej. POC podkreślało, że opowiada się za: „Konsekwentnym usuwaniem komunistycznych pozostałości z naszego życia publicznego i gospodarczego” (Program wyborczy Porozumienia Obywatelskiego Centrum, 1991, s. 153), co miało być tożsame z dokończeniem rewolucji „Solidarności” z sierpnia 1980 r., Krajowy Komitet Obywatelski – uczestnik koalicji, podobnie jak *Deklaracja programowa* całego POC pisał: „Państwo, które chcemy zbudować – III Rzeczpospolita Polska – nie będzie dalszym ciągiem PRL, zerwie z wymuszonymi kompromisami okrągłego stołu, odrzuci balast komunistycznych praw, nawiąże do tradycji Polski Niepodległej” (Krajowy Komitet Obywatelski, 2001, s. 155). Pożądana przyszłość,

opisywana w generalnych, nacechowanych pozytywnie kategoriach to Polska silna, demokratyczna, „w pełni niepodległa” (*Deklaracja...*, 2001, s. 147). Zróżnicowanie, o którym wspomniano, jakkolwiek nieznacznie identyfikowane jest w dwóch aspektach. Po pierwsze, dotyczy ono zakresu eksponowania krytycznej oceny sytuacji, po wtóre częstotliwości przywoływania okresu komunistycznego, wykorzystywanego dla przypomnienia o genezie zjawisk stanowiących problem. Materiały programowe przyjęte na I Kongres Porozumienia Centrum – projekty programu gospodarczego i programu społecznego, omawiając poszczególne aspekty polskiej rzeczywistości, nieustannie uruchamiały zasób w postaci okresu PRL jako kontrapunkt, nadający wartość pozytywną programowi PC. W porównaniu z materiałami wyborczymi znacznie ostrzej i częściej stawiana była diagnoza generalnego stanu rzeczy, jak i sytuacji w poszczególnych dziedzinach życia społecznego. Typowym przykładem jest następujący fragment: „Polska stoi w obliczu jednego z najpoważniejszych kryzysów w naszej historii, który można porównać do sytuacji sprzed ostatniego rozbioru Rzeczypospolitej. Kwestią podstawową jest, tak jak i wówczas, skuteczność i szybkość reformowania państwa” (*Projekt programu polityki gospodarczej Porozumienia Centrum*, 1995, s. 126). Podobne sformułowania znaleźć można w dokumencie *O naprawę Rzeczypospolitej*, dostrzegającym fakt zafiksowania się kraju na drodze od komunizmu do demokracji i utrwalania zjawisk patologicznych. Tam również podkreśla się konieczność zerwania z komunistyczną przeszłością, warunek *sine quo non* osiągnięcia pożądanego przyszłości (*O naprawę Rzeczypospolitej*, 1995, s. 137 i 140). Niezależnie od subtelnych różnic, występujących pomiędzy wszystkimi dokumentami, które wzajemnie do siebie odsyłają i dopiero odnoszone do siebie umożliwiają rozwinięcie wielu sformułowań, wszystkie wskazują na stan skorpumpowania kraju, „chaosu”, „coraz powszechniejszego poczucia bezradności” (*Deklaracja...*, 2001, s. 147). Społeczeństwo nie ma wpływu na zmiany, struktura społeczna reprodukuje stosunki znane z przeszłości komunistycznej, aparat państwa jest niewydajny, gospodarka opiera się na korupcji („nasila się rozkradanie państwowego majątku i krzewi się korupcja”) (*O naprawę Rzeczypospolitej*, 1995, s. 137), zaś perspektywa wprowadzenia rządów prawa pozostaje odległa („Odziedziczony po PRL system prawny jest w dużej mierze oparty na bezprawiu i dowolności”) (Krajowy Komitet Obywatelski, 2001, s. 157). POC nie pozostawia żadnych wątpliwości, że wszystkie problemy związane są z komunizmem i jego dziedzictwem w III Rzeczypospolitej. Dostrzegana jest obecność prawa tamtego okresu, instytucji, struktur i mechanizmów rodem z PRL, zauważa się niekiedy obecność dziedzictwa komunistycznego na poziomie mentalności („Po systemie

komunistycznym odziedziczyliśmy głęboko zakorzenione nawyki lekceważenia i omijania prawa”) (*Deklaracja...*, 2001, s. 152), jednak podstawowe zagrożenie upatrywane jest w personaliach, a konkretnie w obecności na wszystkich kluczowych pozycjach (m.in. administracja, banki, wojsko, policja) ludzi byłej nomenklatury. W ocenie PC rok 1989 nie stał się momentem przełomowym, wręcz przeciwnie, jest reprezentowany jako symbol utraconej szansy, rozumianej jako możliwość zlikwidowania komunizmu. Politycznym tego wyrazem była łagodna postawa w stosunku do osób „winych niesprawiedliwości, krzywd i zbrodni”, znana pod nazwą „grubej kreski” (*Deklaracja...*, 2001, s. 147 i 152; Krajowy Komitet Obywatelski, 2001, s. 155 i 157). Ciągłość wpływów komunistycznej nomenklatury nie oznacza oczywiście braku jakichkolwiek zmian, utrudnia jednak rzeczywistą demokratyzację kraju, a dawne problemy, uzupełnia o nowe związane z nowym kontekstem.

Zapowiedź konkretnych działań formułowana przez POC kierowała się w znacznym stopniu przekonaniem, iż „nie będzie dostatku, ani bezpieczeństwa w kraju, który nie zerwał do końca z komunistyczną przeszłością” (*O naprawę Rzeczypospolitej*, 1995, s. 140), czy że „nie będzie też sprawiedliwości ani demokracji, jeśli nie zerwiemy do końca z komunistyczną przeszłością” (*Deklaracja...*, 2001, s. 147). Owo przekonanie o blokowaniu przemian przez strukturalno-instytucjonalne oraz personalne (dawna nomenklatura, funkcjonariusze PZPR i stronnictw sojuszniczych) dziedzictwo komunizmu, czy zaburzaniu przebiegu transformacji przez reprodukujące się układy sił zakorzenionych w PRL-owskiej przeszłości powodowało wprawdzie, iż właściwie każdy projekt działania w mniej lub bardziej bezpośredni sposób był uzasadniany antykomunizmem, pojawiają się jednak zapowiedzi działań, które bezpośrednio mają eliminować wpływy dawnej nomenklatury oraz odwracać skutki komunizmu. POC w swoim programie wyborczym posługiwało się kategorią dekomunizacji w szerokim sensie. Dekomunizacja jako najbardziej adekwatna recepta dla Polski oznaczała nie tylko „odsunięcie od kierowniczych stanowisk w administracji, bankach, policji, nadzorze państwowym funkcjonariuszy i aktywistów byłej PZPR i tak zwanych stronnictw sojuszniczych”, ale także „gruntowną przebudowę odziedziczonych po komunizmie instytucji, mechanizmów ekonomicznych i stosunków społecznych” (*Deklaracja...*, 2001, s. 147). W tym sensie wprowadzenie gospodarki rynkowej, decentralizacja państwa, wzmacnianie funkcjonowania administracji centralnej, przy jednoczesnym scedowaniu jej prerogatyw na niższe szczeble mogły być uznane za działania dekomunizacyjne. Wiele wypowiedzi wskazywało jednak na znaczenie dekomunizacji rozumianej personalnie dla zmian

w kraju³. Zapowiadano ustawowe oddzielenie III Rzeczypospolitej „od nomenklaturowych układów, niesprawiedliwych praw, biurokratycznej centralizacji i niedemokratycznych stosunków społecznych” (*O naprawę Rzeczypospolitej*, 1995, s. 138). Wymierzony w komunizm miał być odwrót od polityki „grubej kreski”, będącej symbolem pobłażliwości w stosunku do wszystkich funkcjonariuszy byłego reżimu winnych zbrodni i przestępstw. Ogólnikowo zapowiadano również rozliczenie tzw.: spółek nomenklaturowych („Szczególną uwagę skoncentrujemy na niepokojących społeczeństwo zjawiskach korupcji i grabieży majątku państwowego. [...] Będziemy stanowczo żądać ujawnienia i ukarania ludzi, którzy dążąc do osobistych korzyści szkodzili państwu i współobywatelom”) (*Deklaracja...*, 2001, s. 152)⁴. Przywróceniem sprawiedliwości, zaburzonej przez komunizm miały być także uwłaszczenie (poprzez powszechny akcjonariat obywatelski i pracowniczy), reprivatyzacja i prywatyzacja. Podobnie jak w wielu programach innych ugrupowań prawicy zasadnicze znaczenie z punktu widzenia suwerenności kraju miało także opowiadanie się za opuszczeniem terytorium kraju przez wojska radzieckie.

Konkluzje

Odniesienia do niedemokratycznej przeszłości oraz podział na antykomunistów oraz postkomunistów stał się w Polsce po 1989 r. ważnym czynnikiem organizującym strukturę rywalizacji międzypartyjnej oraz wyznaczającym semantykę podziału lewicowo-prawicowego. Analiza materiałów programowych PC i POC pozwoliła na identyfikację znaczenia oraz funkcji odniesień do niedemokratycznej przeszłości dla budowania tożsamości partyjnej, diagnozy rzeczywistości i projektowania adekwatnych narzędzi rozliczenia owej przeszłości. Konstruowanie ostrej granicy między PRL a pożądanym stanem rzeczy, a także jednoznacznie negatywne waloryzowanie przeszłości było istotnym narzędziem autoidentyfikacji pozwalającym na autoprezentację aktora politycznego jako

³ Zapowiadano na przykład zakaz sprawowania przez 10 lat funkcji publicznych przez byłych członków PZPR od szczebla sekretarza wzyż (Maziarski, 1991, s. 15).

⁴ Nieco bardziej szczegółowo wypowiadał się w tej materii projekt programu gospodarczego PC: „Dalsze bezkarnie działanie spółek nomenklaturowych musi być zahamowane. Można tego dokonać, jeśli chodzi o spółki powstałe z byłych zrzeseń państwowych, przez zbadanie celowości ich działania, a następnie przekazanie kierownictwa tych spółek w ręce przedstawicieli pracowników danej jednostki uspołecznionej. Jeśli chodzi o powstanie spółki – należy wyłowić z rejestrów sądowych i zbadać zakres działalności gospodarczej i udziałowców tych spółek. Warunkiem przeprowadzenia powyższych operacji jest dokonanie odpowiednich zmian legislacyjnych” (*Projekt...*, 1995, s. 123).

podmiotu opowiadającego się po stronie pozytywnie waloryzowanej moralnie oraz pragmatycznie jako krytycznego wobec komunistycznego zła oraz zainteresowanego prawdziwą zmianą. Na poziomie deskrypcji antykomunistyczne treści służyły do krytyki bieżącej sytuacji jako hybrydowej, zdeterminowanej strukturalnie i personalnie przez poprzedni reżim. To z kolei, na poziomie preskrypcji i szczegółowych polityk legitymizowało konieczność uruchomienia narzędzi takich, jak np. lustracja czy dekomunizacja. Tak zarysowana struktura ideowa wypowiedzi programowych prezentowana jako zdroworoządkowa reakcja na wyzwania okresu transformacji pozwalała równocześnie naturalizować proponowane rozwiązania i odpierać ataki oponentów politycznych, pozycjonujących PC jako ugrupowanie radykalne czy nawet skrajne.

Bibliografia

Opracowania

- Antoszewski, A. (1994). Retrospektywna legitymizacja zmiany politycznej w Polsce. W: R. Gelles (red.), *Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia i szkice z dziejów najnowszych, politologii i socjologii* (ss. 285–296). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Bélanger, É. & Meguid, B.M. (2008). Issue salience issue ownership and issue-based vote choice. *Electoral Studies*, 27(3), 477–491. DOI: 10.1016/j.electstud.2008.01.001.
- Bukowska, X. (2002). Język polskiej polityki u progu XXI wieku. Analiza programów wyborczych ugrupowań politycznych. W: M. Warchala (red.), *Przyszłość polskiej sceny politycznej po wyborach 2001*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Spraw Publicznych.
- Charkiewicz, E. (2007). Od komunizmu do neoliberalizmu. Technologie transformacji. W: E. Majewska & J. Sowa (red.), *Zniewolony umysł 2* (ss. 23–84). Kraków: Korporacja Ha!Art.
- Chmielecki, A. (2023). *Porozumienie Centrum: studium działalności partii i środowiska politycznego*. Warszawa: Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego / Wydawnictwo Neriton.
- Dean, J. (2019). Antykomunizm jest wszędzie wokół nas. *Praktyka Teoretyczna*, 31(1), 15–24. DOI: 10.14746/prt.2019.1.1.
- Eder, N., Jenny, M. & Müller, W.C. (2017). Manifesto Functions: How Party Candidates View and Use Their Party's Central Policy Document. *Electoral Studies*, 45, 75–87. DOI: 10.1016/j.electstud.2016.11.011.
- Gibson, W.J. & Brown, A. (2009). *Working with qualitative data*. London: SAGE.
- Grabowska, M. (2004). *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- Herbut, R. & Jednaka, W. (1994). Partie i system partyjny w Polsce na tle tendencji rozwojowych w wybranych państwach Europy Środkowej i Wschodniej. W: A. Antoszewski (red.), *Ewolucja polskiego systemu politycznego po 1989 roku w świetle komparatystycznej teorii polityki*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kleinnijenhuis, J. & van Atteveldt, W. (2014). Positions of parties and political cleavages between parties in texts. W: B. Kaal, I. Maks & A. van Elfrinkhof (red.), *From Text to Political Positions : Text analysis across disciplines* (ss. 1–20). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Korycki, K. (2023). *Weaponizing the past: collective memory and Jews, Poles, and communists in twenty-first-century Poland*. [b.m.]: Berghahn Books.
- Kubik, J. (2019). Cultural approaches. W: W. Merkel, R. Kollmorgen & H.-J. Wagener (red.), *The Handbook Of Political, Social, And Economic Transformation* (ss. 84–94). Oxford: Oxford University Press.
- Laver, M. (2001). Position and salience in the policies of political actors. W: tegoż (red.), *Estimating the Policy Positions of Political Actors* (ss. 66–75). London – New York: Routledge.
- Lipiński, A. (2016). *Prawica na polskiej scenie politycznej w latach 1989–2011: historia, organizacja, tożsamość*. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Mark, J. (2010). *The unfinished revolution: making sense of communist past in Central-Eastern Europe*. New Haven – London: Yale University Press.
- Młyniec, E. (2002). Program polityczny. W: A. Antoszewski & R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*. Wrocław: Atla 2.
- Moll, Ł. (2019). Wymazywanie tego, co wspólne: od polskiego antykomunizmu do uniwersalnego antykapitalizmu. *Praktyka Teoretyczna*, 31(1), 118–145. DOI: 10.14746/prt.2019.1.6
- Ost, D. (2007). *Kłęska „Solidarności”: gniew i polityka w postkomunistycznej Europie*. Warszawa: Muza.
- Pańków, I. (1998). *Podziały w obozie solidarnościowym. Pluralizm polityczny a scena polityczna*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Słodkowska, I. (1997). Partie i ugrupowania polityczne polskiej transformacji. W: J. Wasilewski (red.), *Zbiorowi aktorzy polskiej polityki*. Warszawa: Wydawnictwo ISP PAN.
- Walicki, A. (2013). *Od projektu komunistycznego do neoliberalnej utopii*. Kraków: Universitas.
- Wiatr, J.J. (2003). Narodziny i przemiany systemu wielopartyjnego. W: J.J. Wiatr, J. Raciborski, J. Bartkowski, B. Frątczak-Rudnicka & J. Kiliński (red.), *Demokracja polska 1989–2003*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Zawadzka, A. (2016). Recepcja piętna „żydokomuny” w ujęciu międzypokoleniowym: Szkic do badań. *Teksty Drugie*, 1, 88–107. DOI: 10.18318/td. 2016.1.6.
- Żukowski, T. (2011). Lewica i PRL w dyskursie głównego nurtu. W: K. Chmielewska & G. Wołowicz (red.), *Opowiedzieć PRL* (ss. 196–211). Warszawa: Wydawnictwo IBL.

Źródła

Deklaracja Porozumienia Centrum z dn. 12 maja 1990 r., *Tygodnik Solidarność* z dnia 13 maja, 20, 2.

- Deklaracja programowa Porozumienia Obywatelskiego Centrum (2001). W: I. Słodkowska (red.), *Wybory 1991. Programy partii i ugrupowań politycznych* (ss. 156–143). Warszawa: Wydawnictwo ISP PAN.
- Kaczyński, J. (1991a). Rozgrywający z drużyny Centrum, rozmowa z J. Kaczyńskim. *Gazeta Wyborcza* z dnia 5 marca, 54, 10.
- Kaczyński, J. (1991b). Daleko od skrajnej prawicy, rozmowa z J. Kaczyńskim, liderem Porozumienia Centrum. *Rzeczpospolita* z dnia 20–21 sierpnia, 168, 2.
- Kaczyński, J. (1991c). Obawiam się przyszłego Sejmu, z J. Kaczyńskim, przewodniczącym Naczelnej Rady Politycznej Porozumienia Centrum, rozmawiają B. Wawrzewska i K. Gottesman. *Rzeczpospolita* z dnia 11 października, 238, 3.
- KL (1990). Kalendarz Centrum. *Gazeta Wyborcza* z dnia 6 sierpnia, 181, 1.
- Krajowy Komitet Obywatelski. Ramowy projekt programu wyborczego (2001). W: I. Słodkowska (red.), *Wybory 1991. Programy partii i ugrupowań politycznych* (ss. 154–159). Warszawa: Wydawnictwo ISP PAN.
- Maziarski, J. (1991). Nasze ręce są za krótkie, rozmowa z J. Maziarskim, kandydatem Porozumienia Obywatelskiego Centrum. *Gazeta Wyborcza* z dnia 22 października, 247, 15.
- O naprawę Rzeczypospolitej (1995). W: I. Słodkowska (red.), *Programy partii i ugrupowań parlamentarnych 1989–1991, cz. 2* (ss. 137–140). Warszawa: Wydawnictwo ISP PAN.
- Program wyborczy Porozumienia Obywatelskiego Centrum (2001). W: I. Słodkowska (red.), *Wybory 1991. Programy partii i ugrupowań politycznych* (ss. 153–154). Warszawa: Wydawnictwo ISP PAN.
- Projekt programu polityki gospodarczej Porozumienia Centrum (1995). W: I. Słodkowska (red.), *Programy partii i ugrupowań parlamentarnych 1989–1991, cz. 2* (ss. 112–126). Warszawa: Wydawnictwo ISP PAN.
- Rogała, J. (1990). Przyspieszenie jako program. *Rzeczpospolita* z dnia 21 maja, 116, 3.
- Świdnicki, W. (1990). Co z prezydenturą?. *Rzeczpospolita* z dnia 6 sierpnia, 181, 1.

At the roots of the post-communist division. The programmatic discourse of the Centre Agreement in the 1991 parliamentary elections

SUMMARY The negotiated rejection of the authoritarian system and the transition to democracy involves not only a change in the institutional structure of the former regime, or its personnel composition, but entails taking a stand on its legitimizing formula, traditions and symbols. Disputes over the nature, scope and pace of transformation during the transition period become an important stake in political divisions, reinforcing the persistence of political identities formed on the basis of attitudes toward the ancien régime. The case of the Polish party system provides an excellent exemplification of the importance of political divisions over the past regime and how to settle accounts with it. They influenced the semantic scope of the left-right division, as well as the structure of inter-party competition.

The task of this text is to reconstruct the discursive mechanisms of division-building by means of references to communism, as well as the way of defining the situation and related proposed tools for repairing the status quo. The sample contains

programmatic documents adopted by Centre Agreement during the party's First Congress in March 1991, as well as the programmatic documents of the coalition actor, the Centre Civic Agreement, distributed during the 1991 parliamentary election campaign.

KEYWORDS anticommunism, right wing, political division, political manifesto, elections, political parties, Poland

Data przekazania artykułu: 10.10.2023; data zaakceptowania artykułu: 7.11.2023.